

<https://doi.org/10.62837/2024.9.383>

ALLAHVERDİYEVƏ VƏFA MÜBARİZ
Filologiya elmləri namizədi, dosent
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC)
Vafa_allahverdiyeva@unec.edu.az
0000-0001-6686-8361

ƏBƏDİYAŞAR ŞAİRİMİZ MƏHƏMMƏD FÜZULİ

Xülasə

Füzulinin əsərlərinə nəzər saldıqda gözümüz önündə bir şair, filosof canlanır. Bu şair, filosof qəzəllərində qoyduğu məsələni poemalarında, poemalarında irəli sürdüyü fikri isə nəsr əsərlərində davam etdirir. Bu baxımdan Füzuli yaradıcılığına qiymət vermək üçün onun hər hansı bir əsərini təhlil etmək deyil, onun əsərlərinə kompleks çaldıqda yanaşmaq lazımdır. Çünki yalnız bu zaman biz Azərbaycan xalqının iftixarı olan Füzulini tanıya bilərik. Yalnız bu zaman Füzuli dühasını bütövlükdə qavraya, onun düşüncələrini anlaya bilərik. Məhz bu baxımdan məqalədə Füzulinin həyat və yaradıcılığına nəzər salınaraq bir sıra əsərləri təhlil edilir.

Açar sözlər: Füzuli yaradıcılığı, klassik Azərbaycan ədəbiyyatı, lirik şair, qəzəl, poema

Möhtərəm Prezidentimizin sərəncamına əsasən dahi Azərbaycan şairi, mütəfəkkiri, klassik Azərbaycan poeziyasının ən görkəmli nümayəndələrindən biri olan M.Füzulinin 530 illiyi ölkəmizdə təntənəli şəkildə qeyd olunur. Bildiyimiz kimi, ölməz şairimizin 500 illik yubileyi 1994-cü ildə Ümummilli Liderimiz H.Əliyevin rəhbərliyi altında ölkəmizdə qeyd olunmuşdur.

Türk dünyasının, Azərbaycan xalqının böyük şairi, alimi, filosofu Məhəmməd Füzulinin yaradıcılığı, irsi dünya mədəniyyətinə böyük töhfələr verib. M.Füzuli Azərbaycan ədəbiyyatının sütunlarından biri hesab olunur. Bizim ədəbiyyatımızın, mədəniyyətimizin, mənəviyyatımızın inkişafında M.Füzulinin xüsusi yeri vardır, hətta deyə bilərik ki, dövlətçilik tariximizdə də M.Füzulinin özünəməxsus rolu vardır. Heç təsadüfi deyil ki, dövlətimiz belə şəxsiyyətləri unutmur, onların yubileylərini keçirir, xatirələrini əbədiləşdirir.

Sevilən şairimiz Ramiz Rövşənin M.Füzulinin xatirəsinə həsr etdiyi “Şam” şeiri bu baxımdan diqqəti cəlb edir:

*Yüz illərdir bir şam yanır,
Küləklər söndürə bilmir.*

*Yüzlərlə allər uzanır,
İşığını dərə bilmir.*

*Qaranlıqsa solu-sağı,
Yanan şamın nə günahı?!
Əriyir, tökülür yağı,
Ölür, ölür, ölə bilmir.*

500 ildən çoxdur ki, bu şam yanır və bütün Azərbaycan ədəbiyyatına, Şərq ədəbiyyatına, dünya ədəbiyyatına işıq saçır. Nə qədər tədqiq edilsə də, bu şamın işığı tam tədqiq oluna bilmir. Füzuli elə bir böyük sənətkardır ki, 500 ildən çoxdur ki, Azərbaycan ədəbiyyatına, Azərbaycan poeziyasına təsir edir və bu gün də təsiri azalmayıb. Füzuli qədər Azərbaycan poeziyasına təsir edən ikinci belə bir şair yoxdur. Füzulidən sonra gələn şairlərin hamısı Füzuli lirikasının heyranı olub, özlərini Füzulinin şagirdi hesab ediblər və bu gün də bu günkü gəncliyimiz Füzulidən bəhrələnərək gözəl əsərlər yaradırlar.

Məlum olduğu kimi M.Füzuli 1494-cü ildə Kərbəla şəhərində anadan olmuşdur. Amma bəzi tədqiqatçılar onun Nəcəf, Hillə şəhərlərində anadan olduğunu qeyd edirlər. Füzuli cəmi 62 il ömür sürüb. Onun bu 62 il ömrü üç imperiyanın-Ağqoyunlu, Səfəvi və Osmanlı imperiyalarının dövrünə düşüb.

Şairin əsl adı Məhəmməd, atasının adı Süleymandır. Füzuli onun təxəllüsüdür. Bu sözün mənası uca, üstün, nurlu, fəzilətli deməkdir. Füzuli ilk dəfə Cabbari təxəllüsü ilə yazıb. Sonradan öz təxəllüsünü dəyişib, Füzuli qoyub. Bu sözün iki mənası var: bir mənası nurlu, fəzilət sahibi, ikinci mənası isə çox danışan, uzunçuluq edən adam mənası verir. M.Füzuli əsərlərində göstərir ki, mən özüm bilərəkdən bu təxəllüsü götürdüm ki, hər adam bu təxəllüsü götürməsin. Çünki bu sözün iki mənası var. Şair qeyd edir ki, gecə səhərə qədər yazdım, gördüm ki, mən çox uzunçuluq etmişəm və həmin əsəri atdım. Füzuli özünə o qədər məsuliyyətlə yanaşmış ki, özünü nəyə görə uzunçu adlandırmasını belə izah edib ki, Quranın, Müqəddəs Kəlamın qarşısında mən ancaq uzunçuluq edirəm. O nöqtəyi-nəzərdən özünü uzunçu adlandıraraq. Füzuli dövrünün mükəmməl təhsilini alıb. Çox bilikli və etiqadlı olduğu üçün onu mövlana adı ilə çağırıblar.

M.Füzuli yaradıcılığa erkən yaşlarından başlayıb. Sadə bir həyat tərzi keçirmişdir. Saraylardan uzaq yaşamışdır, amma dövrünün hökmdarları ilə münasibəti olmuşdur. Şairin dini ocaqlarda xidmət etməsi ilə bağlı məlumat dövrümüzdə qədər gəlib çatmışdır. Təsadüfi deyildir ki, o, Həzrət Əlinin adına olan məsciddə, İmam Hüseyin məqbərəsində müxtəlif vəzifələrdə işləyib. Dini idarələrə yaxın olduğundan bir ehtimala görə hətta dini idarələrdən maaş da almış. İmam Hüseyin türbəsinin kitabxanasında çıraqyandıran işləməsi ilə bağlı da məlumat vardır. Bəzi tədqiqatçılar Füzulinin əcdadlarının, hətta bəziləri onun atası Süleymanın feodal çəkişmələri, ölkədə olan vəziyyətlə bağlı Azərbaycandan Kərbəlaya köçdüyünü qeyd edirlər.

Füzulinin ailə həyatı ilə bağlı məlumatlar çox azdır. Lakin bu məlumatlara əsasən deyə bilərik ki, şairin Fəzli adlı bir oğlu olmuşdur, o da şair olmuşdur, Azərbaycan və fars dillərində şeirlər yazmış və yazdığı şeirlərə görə öz yaşadları arasında sayılıb-seçilən şair olmuşdur. Təəssüf olsun ki onun bizə 3 qəzəli, 1 müstəzadı və bir qoşması gəlib çatmışdır. Fəzlidən sonra M.Füzulinin nəslinin aqibəti məlum deyil. Sübut olunmuşdur ki, M.Füzuli Bayat tayfasındandır. Ağcabədi rayonunun Bayat kəndində şairin xatirəsinə büst qoyulmuşdur. M.Füzuli ömrünün sonunadək saraylardan uzaq olub və heç bir təriqətə qoşulmayıb.

M.Füzuli 1556-cı ildə Kərbəla şəhərində taun xəstəliyindən dünyasını dəyişib. Vəsiyyətinə əsasən Kərbəla şəhərində İmam Hüseyn məqbərəsinin ayaq tərəfində dəfn olunub.

M.Füzuli təkcə ədəbiyyatla deyil, zəmanəsinin bir sıra elmlərini öyrənməklə də məşğul olmuşdur. O, tarix, nücum, fəlsəfə, tibb və digər elmləri dərinləndirən öyrənmişdir. Elə buna görə də zəmanəsinin kamil bir aliminə çevrilmişdir. Bəzi qaynaqlarda şairin Molla Məhəmməd Bağdadi və ya Mövlana Füzuli kimi qeyd olunması da bununla bağlıdır.

Yaradıcılığına gəlcə Füzuli zəngin bir irs qoyub getmişdir. Füzuli yaradıcılığında Nizami, Nəvai, Nəsimi, Həbibinin təsiri duyulur. Şairin şeirləri, xüsusilə də qəzəlləri öz təbiiliyi, lirizmi və bədii gözəlliyi ilə ürəklərə yol tapır. Əsərlərini 3 dildə yazıb: Azərbaycan, ərəb və fars dilində. Hər üç dildə divanı vardır. M.Füzuli yaradıcılığında həm nəzm, həm də nəsr əsərləri vardır. M.Füzuli 4 poemanın müəllifidir: “Leyli və Məcnun”, “Söhbətül-əsmar”, “Bəngü-badə”, “Həft cam”. Bu poemalardan üçü- “Leyli və Məcnun”, “Söhbətül_əsmar”, “Bəngü-badə” ana dilində yazılmışdır. Fars dilində yazdığı poeması “Həft cam”dır. Şairin Azərbaycan dilində yazdığı nəsr əsərləri “Həqiqətüs-süəda” və “Şikayətnamə”dir. Fars dilində yazdığı nəsr əsərləri “Rindü-Zahid” və “Səhhət və “Mərəz”dir. Bundan başqa M.Füzulinin “Hədisi-ərbəin” (40 hədis) adlı bir tərcümə əsəri də var. Şair fars-tacik şairi Ə.Caminin eyni adlı əsərini ana dilimizə tərcümə etmişdir. M.Füzulinin ərəb dilində yazdığı “Mətlül-etiqađ” adlı fəlsəfi traktatı vardır.

M.Füzulini lirik şair kimi tanıdan onun qəzəlləri, qəsidələri, mürəbbə, müxəmməs, müsəddəs, təxnis, qitə, rübai və s. janrlarda yazdığı şeirləri olmuşdur. Bu şeirlər klassik ədəbiyyatımızın ən gözəl nümunələri sayılır. Kiçik həcmli lirik şeirlərində şair misilsiz sənətkarlıq nümayiş etdirmişdir. Buna görə də Füzuli “qəlb şairi” adlandırılır.

M.Füzuliyə dünya şöhrəti qazandıran onun ana dilində yazdığı qəzəlləri və “Leyli və Məcnun” poemasıdır. M.Füzulini biz qəzəlxan şair kimi tanıyıyıq. Qəzəl janrı onun adı ilə tanınır. Təbiidir ki, şairin qəzəlləri möhtəşəmdir və Füzulini Azərbaycan xalqına ən çox sevdiren onun qəzəlləri və “Leyli və Məcnun” əsəridir. “Leyli və Məcnun” əsəri ondan əvvəl və sonra yazılan əsərlərin hamısından üstündür.

Şairin qəzəlləri müxtəlif mövzuları əhatə edir. Bunların içərisində məhəbbət mövzusunda yazılan, gözəlin və gözəlliyyəni tərənnümünə həsr edilənlər, həmçinin dini və ictimai mövzularda yazılan qəzəllər olmuşdur.

İctimai motivli qəzəllərində onun zəmanəyə, insanlara, şəxsi həyata və s. münasibəti əks olunmuşdur.

Şairin yaradıcılığında poemaları xüsusi yer tutur. Ümumiyyətlə, ədəbiyyatımızda ana dilli nəsrin əsasını məhz M. Füzuli qoymuşdur. “Bəngü-badə”, “Söhbətül-əsmar”, “Həft cam” alleqorik poemalardır.

“Söhbətül-əsmar”da şöhrətpərəstlik, mənəm- mənəmlik, lovğalıq tənqid olunur. Bağda baş verən hadisələr bir dövlətdə, hakimiyyətdə baş verən hadisələr kimi özünü göstərir.

“Bəngü-badə” poemasını M. Füzuli Şah İsmayıl Xətəiyə ithaf etmişdir. Poemada şair Çaldıran döyüşü ərəfəsində Sultan Səlimlə Şah İsmayılın savaşı- tiryəklə şərabin müharibəsi simvolunda iki ölkənin, iki cahan padşahının obrazını yaradıb. Əsərdə dövrün hökmdarlarının mənasız müharibələr törətməklə insanları qırğına verməsi tənqid olunur. Şah İsmayıl və Sultan Səlim bəng və badə kimi təqdim edilir. “Həft cam” (“Saqınamə”) poeması fars dilində yazılıb. Əsərdə cəmiyyətdəki naqisliklər tənqid olunur. Şair həftənin yeddi günü bir camın (musiqi alətinin) keyfiyyəindən danışaraq musiqi alətlərinin dili ilə cəmiyyətdəki qüsurları, nöqsanları tənqid edir. Burada şairin dövrünə münasibəti və sufi- fəlsəfi görüşləri ifadə olunub.

M. Füzulinin ana dilində yazılmış nəsr əsərləri “Həqiqətüs-süəda” və “Şikayətnamə”dir. “Həqiqətüs-süəda” (“Xoşbəxtlər bağçası”) əsərində şair Kərbəla hadisələrini qələmə almışdır. Əsərdə din xadimləri, onların həyatı, fəaliyyətindən, dini müqəddəslərin məhrumiyyətləri və gördükləri çətinliklərdən bəhs olunur.

M. Füzuli “Şikayətnamə” əsəri ilə bədii nəsrin əsasını qoymuşdur. Əsər məktub formasındadır. İctimai məzmunu ilə seçilir. “Şikayətnamə” təqaüdünü ala bilməyən şairin şikayət xarakterli yazılmış məktubudur. Türk sultanı Sultan Süleyman “Leyli və Məcnun” poemasına görə şairə ayda doqquz axça məbləğində təqaüd təyin etmişsə də, süründürməçilik üzündən o bunu ala bilməmişdir. Bununla əlaqədar olaraq şair Sultan Süleymana müraciətlə “Şikayətnamə” əsərini yazır və burada feodal idarə-üsulunu tənqid edərək öz qəzəb və nifrətini belə ifadə edir: “Salam verdim, rüşvət deyildir deyə almadılar”.

M. Füzulinin fars dilində nəsrə yazılmış “Səhhət və Mərəz” əsəri alleqorik əsərdir. Burada şairin dini-fəlsəfi, sufi- panteist görüşləri öz əksini tapıb. Əsərdə bir insan orqanizmində baş verən hadisələrdən söhbət gedir.

“Rindü Zahid” əsərində insan və cəmiyyət arasındakı münasibətlərdən danışılır, iki fərqli həyat tərzini ata ilə oğulun simasında çatdırılır. “Rindü Zahid” ata ilə oğulun mükəlliməsidir. Bu iki həyat tərzini, iki təbəqə- köhnə dünyagörüşlü ata ilə müasir dünyagörüşlü oğul arasındakı fərqli baxışlar müqayisə olunur. Rind- oğuldur, Zahid- atadır, din xadimidir, dövrünün adamıdır. Əsərdə ata ilə oğulun mübahisəsi fonunda iki dünyagörüşü, iki fərqli həyat və insana iki cür baxış bədii ifadəsini tapıb.

M.Füzuli yaradıcılığının zirvəsini “Leyli və Məcnun” poeması təşkil edir. Füzuli istedadı, bədii dühası “Leyli və Məcnun”da bütün əzəmət və gözəlliyi ilə aşkara çıxmışdır.

“Leyli və Məcnun” mövzusu Yaxın Şərqdə ən geniş yayılmış bir mövzudur. Şərq aləmində çox sayda “Leyli və Məcnun” əsəri yazılıb, ancaq onlardan heç biri söz və sənətkarlıq baxımından M. Füzulinin “Leyli və Məcnun” u səviyyəsinə çatmayıb. Şair Nizaminin “Leyli və Məcnun” poeməsindən yaradıcı şəkildə faydalanmış, poemanın ruhuna uyğun olaraq əfsanəni yeni bir biçimdə, yeni bir məzmununda canlandırmışdır. Poemanı Füzuli 1537-ci ildə ana dilində yazmışdır. Əsəri müəllif Osmanlı hökmdarı Sultan Süleyman Qanuniyə həsr edib. N.Gəncəvi də, M. Füzuli də “Leyli və Məcnun” əsərini qələmə alarkən ərəb əfsanələrindən bəhrələnilər. Nizamidən fərqli olaraq Füzuli öz əsərində lirik şeirlərdən istifadə edərək obrazların fikirlərini, dünyagörüşlərini bizə daha yaxşı çatdırıb.

Türk dünyasının, Azərbaycan xalqının böyük şairi, alimi, filosofu M.Füzulinin yaradıcılığı, irsi dünya mədəniyyətinə böyük töhfələr verib. Füzuli söz deməkdə, fikir ifadə etməkdə Şərqdə zirvədə dayanır. Şərq aləmində M.Füzuli zirvəsinə çatan yoxdur.M.Füzuli çox qiymətli bir sənətkardır.

M.Füzulinin ən böyük xidməti odur ki, Füzuli özünə qədərki daha çox fars dilində yazmaq ənənəsini Azərbaycanda və Anadoluda ilk dəfə sındıran və buna son qoyan bir şair olmuşdur. M.Füzuli öz əsərləri ilə, yaradıcılığı ilə özünə yenilməz bir heykəl, abidə yaradıb. Füzulinin yaratdığı əbədiyaşar əsərlərə bir çox dahi şəxsiyyətlər müraciət edib, Füzuli xilqətindən yararlanıb. Belə ki Ü.Hacıbəyovun 1908-ci ildə Füzulinin eyni adlı poeması əsasında yazdığı “Leyli və Məcnun” operası ilə təkcə Azərbaycanda deyil, bütün müsəlman Şərquində opera sənətinin əsası qoyulub.

Dünya ədəbiyyatının ən böyük simalarından olan M.Füzulinin irsi yaşarı olduğundan hər bir nəsil ona öz münasibətini bildirir, elmi təfəkkür yeniləşdikcə bu ölməz irs daha geniş ədəbi-nəzəri araşdırmalara qaynaq olur.

Azərbaycan ədəbiyyatı və mədəniyyəti tarixinin iftixarı sayılan Füzulinin yaradıcılığı, onun irsi daim geniş təbliğ olunur və bütün dünyaya çatdırılır. Dünyanın bir çox ölkələrində M.Füzulinin yubileyi ilə əlaqədar təntənəli mərasimlər keçirilir. M.Füzuli yaradıcılığı o qədər zəngindir ki, 500 ildən çoxdur ki, öz tərəvətini itirmir və bu əsərlər dünya ədəbiyyatı xəzinəsini zənginləşdirir.

Ədəbiyyat

1. Füzuli, əsərləri, 6 cilddə, I cild, Bakı, “Şərq-Qərb”, 2005
2. Füzuli, əsərləri, 6 cilddə, II cild, Bakı, “Şərq-Qərb”, 2005
3. Füzuli, əsərləri, 6 cilddə, III cild, Bakı, “Şərq-Qərb”, 2005
4. Füzuli, əsərləri, 6 cilddə, IV cild, Bakı, “Şərq-Qərb”, 2005
5. Füzuli, əsərləri, 6 cilddə, V cild, Bakı, “Şərq-Qərb”, 2005
6. Füzuli, əsərləri, 6 cilddə, VI cild, Bakı, “Şərq-Qərb”, 2005

Аллахвердиева Вафа Мубариз
НАШ ВЕЧНЫЙ ПОЭТ МУХАММЕД ФИЗУЛИ

Резюме

Когда мы смотрим на произведения Физули, перед нашими глазами оживает поэт и философ. Этот поэт, философ в своих поэмах продолжает тему, которую он поднял в своих газелях, а в своих прозаических произведениях идею, которую он выдвинул в своих поэмах. С этой точки зрения, чтобы оценить творчество Физули, необходимо подходить к его произведениям комплексно, а не анализировать какое-либо его произведение. Потому что только тогда мы сможем познать Физули – гордость азербайджанского народа. Только тогда мы сможем постичь гениальность Физули в целом и понять его мысли. Именно с этой точки зрения, в статье анализируется ряд произведений Физули, рассматривая его жизнь и творчество.

Ключевые слова: творчество Физули, классическая азербайджанская литература, лирический поэт, газель, поэма

Allahverdiyeva Vafa Mubariz

OUR ETERNAL POET MUHAMMAD FUZULI

Summary

When we look at Fuzuli's works, the poet and philosopher comes alive before our eyes. This poet, philosopher continues the issue he raised in his ghazals in his poems, and the idea he put forward in his poems in his prose works. From this point of view, in order to evaluate Fuzuli's creativity, it is necessary to approach his works in a complex manner, not analyze any of his works. Because only then we can recognize Fuzuli, the pride of the Azerbaijani people. Only then we can comprehend Fuzuli's genius as a whole and understand his thoughts. Precisely from this point of view, a number of Fuzuli's works are analyzed in the article, by taking a look at his life and creativity.

Keywords: Fuzuli's creativity, classic Azerbaijani literature, lyric poet, ghazal, poem

Rəyçi: Fil.e.d., professor Tofiq Əbdülhəsənlı